

Szilágyi István

NEMZETKÖZI JOGI FELELŐSSÉG A VILÁGÜRKUTATÁSBAN

E dolgozat tárgya a nemzetközi jogi felelősség alakulása a világűr kutatás terén. A tulajdonképpeni fő cél az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi jogi felelősség részletes kifejtése az e tárgyban készült egyezmény alapján, de ezzel összefüggésben a dolgozat kitér az űrtevékenységek - mint szélesebb kör - által okozott károk jogi konzekvenciáira is. A világűrjogi kártérítési felelősség bemutatása az ENSZ Világűr Bizottsága Jogi Albizottságának munkájára alapul; ahol eredetileg három tervezetet nyújtottak be és vitattak meg, s ezek mellett külön figyelmet szentelünk e témakör legnevesebb szerzőinek munkásságára. A tervezetek előzetes tanulmányozása, a viták bemutatása és értékelése - mint travaux préparatoires - a már kész egyezmény minél helyesebb értelmezésére engednek következtetni.

A FOKOZOTT FELELŐSSÉG A NEMZETKÖZI JOGBAN, A VILÁGÜRJOGI FELELŐSSÉG PROBLÉMÁJA

Számos nemzetközi jogi szerző azon a véleményen volt és ez főleg a 60-as évektől visszamenőleg jellemző, hogy a fokozott veszéllyel járó tevékenységekért való felelősség elve bizonyos belső jogi rendszerekben általánosan elfogadott, de a nemzetközi jogban ez nem alkalmazható. Ma már nem az a kérdés, hogy a fokozott felelősség elvét elismerjük-e vagy sem a nemzetközi jogban, hanem az, hogy annak alkalmazása milyen mértékben terjedjen ki. Csak bizonyos speciális esetek speciális szabályozásáról van-e szó vagy ennél sokkal általánosabb elvvel állunk szemben? /1/

Az előző alternatívát kell elfogadnunk, miszerint a nemzetközi jogi felelősségben a vétkességi teória az uralkodó, ez az általános, de a technikai fejlődés következtében bizonyos területeken szükségessé vált a speciális szabályozás a hatékonyabb jogvédelem érdekében. A jelenkori nemzetközi jogban a fokozott felelősség általános elvnek tekinthető, mindezt jogi megoldások és egyezmények illusztrálják, de a nemzetközi jogi felelősség tanán belül nem élvez általánosságot, csak néhány különleges esetben.

Széleskörben elismert, hogy a nemzetközi jogban a felelősség megállapításánál szükséges bizonyos vétkességi, szubjektív akarati elemek bizonyítása. Mégis a mai nemzetközi jogban két olyan terület található, amelyeknél azok fokozott veszélyessége miatt az előbbi felelősségi megoldás nem alkalmazható. Nevezetesen a nukleáris energia használata és a világűr tevékenysége a kívülálló harmadik felekre nézve reális és komoly veszélyt jelentenek, továbbá károkozás esetén a vétkességi elmélet olyan jogi nehézségek elé állítaná őket, amely leküzdhetetlen hátrányt jelentene számukra. Az esetleges károkozó és károsult feleket a jog oly módon teszi egyenlő helyzetűvé, hogy a fokozott felelősség alkalmazásával az utóbbinak a bizonyítási kötelezettségét a minimálisra csökkenti.

Jóllehet a nemzetközi jog e két területe között mind veszélyességi, mind felelősségi szempontból számos hasonlóság és azonosság merül fel, mégis e dolgozat céljánál fogva a nukleáris energia használata által okozott károkért való nemzetközi jogi felelősségre csak utalni fog, míg a világűrjogi felelősség valamennyi jelentősebb kérdését részletesen tárgyalni fogja.

1. Az Egyezmény szükségessége.

Korunk, az atomkorszak egyik leglátványosabban fejlődő tudománya, az űrkutatás kétségkívül az egész emberiség javára tessz elévülhetetlen szolgálatokat, ennek el-
lenére a technika fejlődésével mind nagyobb veszélyeket rejt magában, hiszen egyes esetleges baleset esetén katasztro-
fális károk keletkezhetnek. Talán jól emlékezteti mindent az az adat, hogy a nagyjából lehetséges veszély nem is a
földkörüli pályáról a földfelszínre lezuhando ürobjektum
károkozásában van, hanem magában a felbocsátásban, hiszen
ha az űrhajó 80-160 km-en belül lezuhanna, akkor az űzem-
anyag kb 75%-a nem használódna fel és ez roppant nagy rob-
bantást és tüzet eredményezne. /2/ Napjainkig 14 olyan eset
történt, ahol csak a szerencsének volt tulajdonítható,
hogy sem emberéletben, sem anyagtárolásban nem jelentkezett
kárr. 1959-ben egy Cape Canaveral-ról felbocsátott rakéta
a braziliai dzsungelbe zuhant le, 1960-ban egy amerikai
kísérleti űrhajó darabjai egy Dél-afrikai farma szórd-
tak, ugyanebben az évben egy amerikai rakéta darabjai a
kubai Oriente tartomány lakatlan területére estek le. Halg-
ván város közelében, majd 1962. február 20-án az amerikai
Atlas rakéta, amely John Glennt küldte földkörüli pályára,
szétmállott a légkörben és darabjai a Dél-Afrikai Köztar-
saság területére hullottak. /3/ A 14 esetből megemlítet-
némány példát is azt bizonyítja, hogy a felbocsátást egyez-
mény megalkotása gyakorlati szempontból is sürdös volt,
hiszen így kevesebb kellett elkerülni azt a helyzetet, hogy
úrtévékenységekkel szórmaszó káresetek következzenek be és
ne legyen egyezmény, ami alapján megnyugtatóan rendezni
lehessen a felmerülő igényeket.

A jogi Albizottság a felbocsátást egyezmény elkeszt-
tésének a vége felé jár, amikor még mindig fordultak elő
incidensek, sőt 1969. június 5-én - mint később a japán
delegátus bejelentette - egy japán hajórakományban, amely
a szibériai part mentén hajózott lefelé, egy a világűrbe

felbocsátott szerkezet darabjai kárt okoztak és öt tengerész megsérült. /4/ Ez volt az első eset, amikor személyi sérülések és tényleges kár is felmerült.

Kérdésként vethető fel, hogy miért nem lehet rendezni a kártérítési igényeket vagy a belső jogszabályok útján, vagy a jelenlegi nemzetközi jogszabályok segítségével?

A válasz viszonylag egyszerű és rövid. Nem alkalmazhatók a belső jogok, mert még hasonló társadalmi berendezkedésű államokon belül is a jogi megoldásokat illetően komoly különbségek találhatók. Beresford írta le sokat idézett 1961-es munkájában, - Liability for Ground Damage Caused by Spacecraft - hogy a még olyan többé-kevésbé azonos jogi gondolkodási országokban, mint az Egyesült Államok, Kanada, Egyesült Királyság és Ausztrália, a károkozással kapcsolatos szabályok jelentős eltérést mutatnak./5/ A nemzetközi jog felelősségi kérdései, amint azt fentebb tárgyaltuk, csak néhány főleg a nukleáris energiával kapcsolatos területen nyertek kodifikációt. Az általános felelősségi szabályok tartalmát illetően egyenlőre nincs egyhangúság, a bírói gyakorlat is bizonytalanságot tükröz. A nemzetközi jognak ez a nem éppen kielégítő helyzete erőteljesen alátámasztotta azt az igényt, hogy az űrobjektumok által okozott károkért való felelősségről szóló egyezményt minél előbb realizálják. Szükséges volt az egyezmény többek között azért is, mert így a közösen megállapított elvekre, szabályokra és egyértelműen megalkotott meghatározásokra való hivatkozás mintegy "leföldeli" /kiemelés Goldie-tól/ az esetleges káreseményből adódó nemzetközi feszültséget.

Ami a szokásjogot illeti, az a legfontosabb kérdésekben szintén nem alkalmas a világűrtevékenységek szabályo-

zására, mert annak fejlődése nem tud lépést tartani az úrkutatás technológiájának soha nem tapasztalt gyors haladásával.

Óvatosan kell kezelnünk azonban ezt a megállapítást, mert a szokásjogi normák kialakítását illetően a jelenlegi nemzetközi jogi gyakorlatból új következtetések vonhatók le. Korovin szovjet nemzetközi jogász egyik tanulmányában kijelenti, hogy "a nemzetközi szokásjog kialakításának előfeltétele a huzamos gyakorlat és az alkalmazás általánossága" /6/ További általánosan elismert tétel volt még a szokásjogi norma keletkezését illetően, hogy ezt a folyamatot két elem alkotja; a gyakorlat és az opinio juris sive necessitatis elve, amely az államnak azt a magatartását jelenti, hogy tudatában van annak, hogy a kérdéses gyakorlatot kötelező szabályként folytatja. /7/

Mindkét álláspontot kritizálnunk kell.

Korovin álláspontjával azért nem lehet egyetérteni, mert egyrészt éppen a technika rohamos fejlődése vezetett oda, hogy egyes kérdésekben kifejezetten rövid idő alatt alakultak ki nemzetközi szokásjogi normák. Kialakulásuk nincs időtartamhoz kötve. Másrészt az alkalmazás általánossága elmélettel sem lehet egyetérteni, mert szokásjogi normák bilaterális alapon is létrejöhetnek.

Az opinio juris sive necessitatis elve pedig természet jogias jellege miatt kritizálható, mert azt a látszatot kelti, hogy a jogszabályok az állami akaratától függetlenül, már eleve léteznek és ezt kell felismernie az államnak és gyakorlata részévé tennie.

A szokásjogi normák kialakulását illetően két problémakör vizsgálata látszik célszerűnek. Az egyik probléma-

kör az időtényező, a másik a területi hatály. /8/

Ami az időtényezőt illeti, előre kell bocsátanunk, hogy a nemzetközi szokásjogi szabályok alakulásának folyamatában nem az időtartam, hanem az az időpont bír jelentőséggel, amelytől kezdve egyértelműen megállapítható, hogy az állam gyakorlata bizonyos téren megegyezik más állammal, vagy államok hasonló jellegű gyakorlatával. Az időtartam csak annyiban tekinthető lényeges tényezőnek, hogy az adott idő lefolyása alatt meg tudjuk állapítani, hogy az állam szándéka milyen tartalmu szokásjogi norma gyakorlására terjed ki. Éppen a nukleáris energia használata és a világűr kutatás gyakorlata voltak azok, amelyeken terén az addigiaktól eltérően igen gyorsan alakultak ki szokásjogi - mégpedig univerzális jellegű - szabályok.

Ami a területi hatály kérdését illeti, ott a régebbi elméletekkel szemben az a legnyilvánvalóbb eltérés állapítható meg, hogy a szokásjogi normák bilaterális alapon is kialakulhatnak azzal a megkötéssel, hogy az aktív magatartást feltételez, mert ebben az esetben a hallgatás értelemszerűen nem jelenthet beleegyezést. Sokkal komolyabb nehézségek jelentkeznek az univerzális jellegű szokásjogi normák viszonylatában. Tul. azon, hogy a nemzetközi életnek csak egy kis szférájában lehetséges az, hogy a különböző társadalmi berendezkedésű államok azonos tartalmu szokásjogi gyakorlatot alakítsanak ki, igen nagy problémát jelent az, hogy meg tudjuk állapítani azt az időpontot, amelytől kezdve egy univerzális szokásjogi normát létezőnek tekinthetünk. Ezt a nehézséget az okozza, hogy univerzális szokásjogi norma kialakulásának folyamatában a passzív magatartás az adott szabály elismerését jelenti.

A nemzetközi szokásjogi normák kialakulásának megváltozott folyamatában a végső kérdés a szokásjogi szabályok

és a cogens jellegű normák összefüggéséből fogalmazódik meg. A szerződéses jog egyik hátránya, hogy univerzális szerződést ezideig még nem sikerült létrehozni, márpedig az univerzalitás a cogens jellegű normák egyik kritériuma. /9/ Ezek szerint megállapítható, hogy univerzális jellegű cogens norma jelenleg csak oly módon létezhet, hogy szokásjogi uton jön létre. Ennek két formája lehetséges. Az egyikre az ENSZ Alapokmánya adja a példát, miszerint a nemzetközi jog számos univerzális és imperatív jellegű szabálya azáltal jött létre, hogy azok kötelező erejét az ENSZ-en kívülálló államok is elismerik. A másik mód pedig az, amikor tisztán szokásjogi uton jön létre az adott univerzális cogens norma. Ez utóbbi igazolására hozható fel az a gyorsan kialakult gyakorlat, miszerint az űrobjektumok fel- és leszálló pályájára nézve a felbocsátó államok nem kértek átrepülési engedélyt az érintett államoktól, de azok sem tiltakoztak. Hasonló módon tekinthető kialakultnak a légi tér és a világűr elhatárolásának gyakorlata.

A fentiekben elmondottak ellenére a szerződéses jog fölénye nem vitatható. Előnye a szokásjogi szabályokkal szemben, hogy az utóbbi sajátos elveinek kialakítása és azok tartalmának pontos meghatározása komoly nehézségekbe ütközhet. Éppen ezért az elmondottak alapján is a világűrtevékenységek szerződéses szabályozására kell törekedni.

Nem véletlen, hogy éppen a nukleáris és a világűrjogi felelősségi egyezmények azok, amelyek először kerültek megalkotásra. Megkönnyítette ezt egyrészt az a sürgető igény, ami ezen tevékenységek veszélyes volta mögött huzódik meg, másrészt a majd ismertetésre kerülő súlyos és hosszadalmas vita ellenére nézetünk szerint sokkal könnyebb egy a fokozott felelősségi elméletet tartalmazó

nemzetközi egyezményt megalkotni, mint egy a vétkességi alapon álló nemzetközi jogi felelősségi szerződést létrehozni. Ennek az az egyszerű indoka, hogy sokkal könnyebb egy olyan tényállásban itélkezni, ahol nem kell a nehezen körülhatárolható vétkességi elemeket vizsgálni. Ez természetesen kihatással van a jogalkotás nehézségeire is.

A Jogi Albizottság is kezdettől fogva belátta, hogy a világűr tevékenységeket csakis többoldalú nemzetközi szerződésekkel lehet és érdemes szabályozni. A felelősségi egyezmény előkészítése főleg a három, eredetileg egyezménytervezet előterjesztőjeként jelentkező ország javaslatai alapján történt, majd még két ország nyújtott be javaslatot. Az Egyesült Államok javaslatát 1962. június 4-én terjesztették elő, következőként Belgium nyújtotta be tervezetét 1963. április 30-án, majd pedig hazánk, Magyarország juttatta el képviselői útján tervezetét a Jogi Albizottságba 1964. március 16-án. /10/ A magyar egyezménytervezet készítője a Magyar Jogász Szövetség Világűrjogi Bizottsága volt. A három alaptervezetet /11/ a Jogi Albizottság 1968-as és 1969-es, hetedik és nyolcadik ülésén Genfben további két javaslat követte, Olaszország és India részéről. /12/ A részletesség kedvéért megemlíthető, hogy a tervezetet benyújtott államok az évek folyamán vagy álláspontjuk megváltozása miatt, vagy kompromisszum következtében változtatásokat eszközöltek tervezeteiken és újakat terjesztettek elő. Az Egyesült Államok 1964. március 9-én, majd a Világűr Szerződés aláírása után, nyilván annak hatására, 1967. június 21-én jelentkezett a Jogi Albizottságban új, módosított tervezettel, majd ezek után Magyarország is benyújtott egy módosításokat tartalmazó egyezménytervezetet. /13/ Az alábbiakban bemutatásra fognak kerülni a vitás és kevésbé vitatott kérdések, amelyek során

átfogó kép tárul elénk arról, hogy miképpen sikerült létrehozni ezt a nagy jelentőségű és az ENSZ Közgyűlése által is többször sürgetett egyezményt, amelynek megkötése valóban szükségszerű volt, hiszen Korovin professzor szavaival élve: "...ma a fő és fontos kérdés a jogi szabályozás fejlesztése, hogy a világűr hasznosítását kizárólag békés célokra biztosítsuk, amelyhez alig észrevehetően az általános és teljes leszerelés kötődik." /14/

2. Miért fokozott a felelősség ?

Általánosan ismert és elismert tény, hogy a felelősség fokozása a kimentési lehetőségek szűkítésével valósul meg és mindez független a vétkességtől, mint szubjektív akarati elemtől, amelyet a károsult félnek nem kell bizonyítani, csupán a kár és az azt eredményező magatartás közötti összefüggést és a kár nagyságát, ami nem állítja különösebb nehézség elé a felperest. Az ürtevékenységek által okozott károkért való felelősség azért fokozott, mert az abban rejlő kockázat minden eddigi fokozott veszéllyel járó tevékenységet felülmul. Ez a megállapítás a teljes igazsággal lesz egyenlő, amikor a nem távoli jövőben az űrhajókban atomreaktorokat helyeznek el vagy az atomenergiát használják fel üzemanyagként. Amint Zsukov szovjet űrjogász is megjegyzi, az atomenergia ilyen módon történő alkalmazása sokkal nagyobb veszéllyel jár, mint ha azt a Föld felszínén használnák és történetesen rádióaktív sugárzás következtében környezet szennyeződés állna elő./15/ A fokozott veszéllyel járó tevékenységek körét a technika állandó fejlődése miatt taxative nem lehet megállapítani, bár sokan kíváncsiak tartják. Az azonban vitathatatlan, hogy az ürtevékenységek ebben a sorban veszélyességi voltak miatt az első helyre kerülnek, különösen ha ez a veszélyességi elem kombinálódni fog a jelenleg még kockázatosabb nukleáris energiával.

Felvetődik a kérdés, hogy mi által és milyen területeken jelentkezik az ürtevékenységek rendkívülien veszélyes volta? A teljesség igénye nélkül a következő veszélyforrásokat jelölhetjük meg, amelyek jelentős, olykor katasztrófális káreseményekhez vezethetnek:

- a/ ürobjektum lezuhanhat;
- b/ ürobjektumok egymásközt akár a légi térben, akár a világűrben összeütközhetnek vagy ürobjektum légijárművel ütközhet a légi térben;
- c/ a rádióhullámok interferenciája rendkívül sok bal esetet idézhet elő közvetett uton;
- d/ az ürtevékenységek keretén belül az időjárás ellenőrzése és módosítása körében komoly károk idézhetők elő;
- e/ környezeti szennyeződés következhet be ürtevékenységek eredményeképpen.

ad.a./ Az ürrepülésben a rakéta játsza a főszerepet, s mint ilyen a legerőteljesebb és legveszélyesebb gép, amit valaha is alkotott az ember. Amint Saleh Tewfik Saleh kiváló munkájából megtudhatjuk, "a rakétatechnika a kémiai energiától a mozgási energiáig mindent magában foglal. A kockázat egyik forrása az a magas meghajtási energia, amely a gravitáció leküzdéséhez szükséges". Majd megismerhetjük azt a rendkívül hatásos és az abszolút felelősség mellett érvelő adatot, hogy "egy másik - sokkal kockázatosabb - ígéretes módszer a nukleáris energia használata lesz. A nukleáris megvasadás 10 milliószor /!/ nagyobb energiát tud produkálni, mint a legjobb kémiai meghajtóerők." /16/ Ilyen adatok mellett aligha akad ember, aki elvitatná az űrhajózás veszélyességét. Hogy milyen mérvű károk következhetnek be a Föld felszínén, az több tényezőtől függhet, például a hordozó rakéta nagyságától, a felbocsátás után, amely a legveszélyesebb időszak, mennyi idő múlva és milyen magasságon belül következik be a lezuhanás, az üzemanyag fajtájától, visszatérő űrhajó esetén

többek között, amely veszélytelenebb a hordozó rakétánál, milyen hőmérsékletűre hevül fel a védőpajzs stb. Szinte nem található olyan világűrjogi munka, amely ne idézne Beresford angol légi és űrjogász neves, viszonylag korai /1961/ tanulmányából. /Liability for Ground Damage Caused by Spacecraft/ Beresford rámutat, hogy "az űrhajó becsapódásának ereje utjából elsöpörhet egy házat vagy bármely más objektumot. Forrósága tüzet okozhat és széles területen gyúlékony anyagok fognának lángot. Az eredményezett kár egy meteor maga mögött hagyott pusztításához volna hasonlítható." /17/ Az itt felsoroltak egyértelműen a fokozott felelősség elfogadása mellett szólnak, s hogy miért az nem lehet kérdéses, annak egyszerű, bizonyosfokig jogpolitikai válasza van. Szükségszerű a fokozott felelősség alkalmazása, mert űrtevékenységből kifolyó baleset esetén az egyik fél - éspedig a károsult - messzemenően hátrányosabb helyzetben van mint akár az űrtevékenységet, akár a nukleáris energiával kapcsolatos tevékenységet állandó jelleggel folytató fél. Ezt a helyzeti különbséget kell kiegyenlíteni azzal, hogy könnyítsünk a károsult perbeli nehézségein, ha kártérítési eljárásra kerül sor.

ad.b./ Amennyiben űrobjektumok akár a légi térben, akár a világűrben ütköznek össze, abban az esetben az előbb elmondottak érvényüket veszítik, aminek az az eredménye, hogy a fokozott felelősség elve itt alkalmazhatatlanná válik és a hagyományos vétkességi alapon álló szubjektív felelősség lesz az irányadó. Ennek az a magyarázata, hogy az előbbiekkal ellentétben itt a két fél azonos pozícióban van és feltételezhető, hogy vállalták a világűrtevékenységekkel járó kockázatot. Ami a repülőgép és űrhajó összeütközését illeti, szintén az ad.a./ alatt elmondottak az irányadók, miszerint ebben az esetben is a repülőgép és utasainak helyzeti hátrányából és az űrtevékenységből való kivülállásukból következik a fokozott felelősség alkalmazásának a szükséglete.

ad.c./ Az űrobjektumokat rádióhullámok segítségével irányítják. Már ma is fennáll a veszélye, igaz többnyire csak elhibázott tevékenység következtében, de az űrobjektumok szaporodásával a rádióhullámok interferenciája fordulhat elő. Ilyen esetben ez közvetlen és közvetett károkozó is lehet. Közvetlen, mert űrobjektumok ütközhetnek össze és közvetett, mert téves információk károkat idézhetnek elő, vagy a hullámok interferenciája navigációs problémát okozhat mind a légi térben, mind a tengeren, ami adott esetben szintén súlyos baleseti károkhoz vezethet. Az ezzel kapcsolatos károk vonatkozásában annak ellenére, hogy az irodalomban nem található rá utalás, véleményünk szerint szintén a szerint alakul a felelősség a' apja, hogy hol történt a károkozás és milyen felek között. Tehát a Föld felszínén és a légi térben a rádióhullámok interferenciájának eredményeképpen bekövetkezett károkért a fokozott felelősség elmélete alkalmazható, míg a légi térben és a világűrben űrobjektumok egymásközi károkozásánál a vétkeségi felelősség az irányadó.

o

Álláspontunk szerint de lege ferenda a rádióhullámok interferenciája által okozott közvetett károk körét valahol meg kellene vonni, mert ellenkező esetben valóban csődbejuttató igények özönét támaszthatnák az űrobjektumok üzemtartóival szemben. Többek között ez is egy indoka annak, hogy a felelősségi kérdések e látszólag periférikus vonatkozásait egy önálló egyezményben rendezzék.

ad.d./ A nemzetközi világűrmeteorológiának szintén nagy jövője van, de a meteorológiai műholdak segítségével már évekkel ezelőtt is pusztító hurrikánokat tudtak előre jelezni, amelynek következtében mind emberéletben, mind anyagi értékben jelentősen csökkenteni sikerült a veszteségeket. Az űrtevékenységek bekapcsolódása a meteorológia tudományába forradalmasította azt és mind gazdasági, mind humanitárius előnyei rendkívül figyelemreméltóak.

Az időjárás ellenőrzés és az időjárás módosítására irányuló tevékenységek a károknak több fajtáját vonhatják maguk után. Amint Goldie írja, azok többek között nem várt viharokat eredményezhetnek vagy adott fél megvalósíthat más olyan időjárás tevékenységet is, amely a szomszédos országokban pusztításokhoz vezethet, mert például az egyik országban ha a csapadék szintjét megváltoztatják, az egész nemzetet érintő károkat okozhat a mezőgazdasági berendezkedésű másik országban. /18./

Goldie felteszi a kérdést, hogy vajon az ilyen károk a nemzetközi jog jogorvoslati keretein belül megoldhatók-e?

Véleményünk szerint a válasz igenlő lehet, mivel közismert nemzetközi jogi elv, hogy egyik állam sem használhatja úgy területét, hogy azzal más államoknak kárt okozzon, vagy azáltal hátrányos helyzetbe hozza azokat. Viszont felvetődik a kérdés, hogy az állam területén történik-e ez a magatartás, amely kárt eredményez. Ha légkörben elvégzett kísérletek eredményeképpen következik be a károkozás, akkor az állam területén történt az a magatartás, ami a káresemény bekövetkeztéhez vezetett. Viszont ennek felvetésével eljutunk az állam felfelé terjedő szuverenitásának a kérdéséhez, amelynek bonyolultságára és vitatott voltára jellemző, hogy van olyan szerző, aki hatvanöt lehetséges demarkációs vonalat sorol fel a légi tér és a világűr elhatárolásakor. Ismeretes egy olyan elképzelés is, amely 45 km-től a végtelenig 18 elkülönített magasságot állapít meg. /19/ Minderre nincs szükség, mert az állam szuverenitása a kialakult állami gyakorlat szerint 90 km körül tekinthető megvontnak. Ha figyelembe vesszük, hogy meteorológiai szempontból leginkább csak a 60 km-ig terjedő légréteg tart érdeklődésre számot és hogy a mesterséges bolygók perigeuma általában 100-150 km között mozog, úgy azt kell mondanunk, hogy az ürtevékenységek által történő meteorológiai beavatkozások következtében előidézett károkat az állam területén kívüli tevékenységekkel okozzák. Ebben az esetben viszont

valóban a nemzetközi jog előbb említett elve nem lenne alkalmazható, hanem egy olyan felelősségi egyezmény kellene, amely erre a területre is kiterjedne. Az 1972-es Felelősségi Egyezmény az ily módon okozott károkra nem alkalmazható, mert az kifejezetten az űrobjektumok által - például lezuhanással vagy összeütközéssel - okozott károkért való felelősséget szabályozza.

Az időjárás ellenőrzése és módosítása következtében bekövetkezett károkat illetően a fokozott felelősséget kívánatos alkalmazni. Ez a véleménye Goldienak is, aki az Egyesült Államokban előfordult bírósági ügyek és az erre vonatkozó nemzetközi irodalomban felhozott, már bekövetkezett, súlyos károkat okozó példák következtében a szigorú felelősséget, mint az angol-amerikai jogrendszer fokozott felelősségi elméletének egyik fajtáját ajánlja alkalmazni./20/

ad.e./ A környezetszennyeződés nemzetközi problémája a nemzetközi jognak még a világűrjognál is fiatalabb részterülete. Mindez nem jelenti azt, hogy esetleg lebecsülendő témakörrel állnánk szembe, ellenkezőleg nagyon is létfontosságú kérdések egész sorával kell szembenézni, mind a természettudományos, mind a jogi szakembereknek.

A világűrtevékenységekkel az űrtechnológia robbanásszerű fejlődése következtében, a legsúlyosabb, bizonyos esetekben - nevezetesen az ún. "back contamination" esetén - még előre nem látható katasztrófális jellegű környezetszennyeződés idézhető elő. A világűr szintén beszennyezhető, de annak végtelen terjedelme és a földi viszonyok ismerete mellett az emberi természeti környezet védelme elsőbbségű feladatunk. Mint említettük és később részletesebben tárgyaljuk, a környezetszennyeződés rendkívüli károkat okozhat, éppen ezért, továbbá az űrhajózás mint fokozott veszéllyel

járó tevékenység és a Földön lévő emberiség mint kívül-álló oldal közötti helyzeti különbség a fokozott felelősség alkalmazását teszi szükségsszerűvé. Ezzel a kártípussal kapcsolatosan is azt a megállapítást kell tennünk, hogy a jelenlegi Egyezmény nem alkalmazható minden olyan elképzelhető esetre, amely környezetszennyeződést idéz elő, következésképpen ezzel kapcsolatosan is speciális felelősségi egyezményre volna szükség.

A fentiekben ismertetett ürtevékenységi veszélyforrások után visszatérhetünk a fokozott felelősség elméleti fejtegetéséhez. Megállapíthatjuk, hogy bizonyos törvényileg meghatározott kivételektől eltekintve, aki fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytat, az ebből keletkezett kár megtérítésére köteles. Mádl Ferencre hivatkozva kimondhatjuk, hogy "nem elég a veszélyes üzem hagyományos keretű tárgyi felelőssége sem, ... a felelősség szigorát az abszolút felelősség szintjére kell emelni." /21/ Mádl ennek a felelősség legszigorubb használatának az okát a következő két indokban látja:

1. "Hol van az a bíró, aki megnyugtatóan állíthatná, hogy egy konkrét esetben elháríthatatlan külső ok volt-e a káresemény kiváltója, hogy a kárban az űrhajó felbocsátójának nem volt lényeges szerepe? Ki tudná az ellenkezőjét egzakt módon bebizonyítani?"
2. "Viselheti-e a károsult annak a körülménynek a következményeit, hogy az űrhajózás egyszer-másszor valamilyen természeti jelenlenség kapcsán vezet károsodásra?" /22/

A feltétlen felelősség elfogadására készítenek bennünket ezek a kérdések, amely az elkészült Egyezmény megoldása

is lett, mivel:

"A felbocsátó állam teljes mértékben felelős, hogy kártalanítást fizessen azokért a károkért, amelyeket az űrobjektum a Föld felszínén vagy repülésben levő légi járműben okozott." /II.cikk/

Az egyezmény II. cikke kapcsán meg kell említenünk, hogy a hivatalos magyar fordítás kritizálható. Az említett cikk ugyanis úgy rendelkezik, hogy "a felbocsátó állam teljes mértékben felelős", amely úgy fordítási, mint magyar jogi terminológiai szempontból kifogásolható. Az egyezmény II. cikkének angol szövege az "absolutely liable", a francia szövege az "absolument responsable" kifejezést alkalmazza, amelyet magyarra "abszolút" vagy "feltétlen" szavakra kellett volna fordítani, mivel az objektív felelősség gyűjtőfogalmán belül a magyar polgári jog a fokozott és a feltétlen felelősség kategóriáját különbözteti meg. Helyesnek tekinthetjük Herczeg István megállapítását, /Magyar Jog 1973/7./ miszerint a "teljes mértékben" felelős kifejezés inkább a kártérítés mértékéhez fűződik, mint a felelősségi rendszer valamely típusához.

3. A kár természete.

A/ A kár definíciója.

A kár meghatározásának kérdése alapvető jelentőséggel bír, hiszen nélkül vagy bizonytalan terminológiákkal egy felelősségi egyezmény értelmét vesztené. Tehát elsődleges probléma volt e definíció megadása. A károkkal kapcsolatosan több kérdés is felmerülhet, például nem világos az, hogy bármely elképzelhető vagy észlelhető kártípusért jár-e kártérítés? Hogyan mérjék fel azt a kárt, amelyet mérgező üzemanyag vagy sugárzás okozott az atmoszféra beszennyezésével? Megtéríthetők-e a műholdak elektronikus hullámainak

a kommunikációs hullámokkal való interferenciája következtében keletkezett károk, és ha igen, hogyan értékelhető az ilyen interferencia kiterjedése pénzügyi terminusokkal./23/ Ezekre a kérdésekre már választ adtunk az előző pontban, miszerint a szennyeződés és a hullámok interferenciája által okozott károk közvetett károk és külön felelősségi egyezmény tárgyai lehetnek. Mindezt alátámasztja az, hogy Magyarország, USA és az Egyesült Királyság a Jogi Albizottságban arra az álláspontra helyezkedett, hogy ennek az Egyezménynek szükségtelen a közvetett károkkal foglalkoznia, mert az csak különféle nehézségeket és konfliktusokat okozna.

A "kár" meghatározására vonatkozóan a Jogi Albizottságban két alternatíva volt előterjesztve. Az egyik, amelyet Belgium javaslatának 2. cikke ajánlott, egy igen széles verzió, miszerint a "kárt" a károkozás helyszíne szerinti belső jog határozza meg. Véleményünk szerint ez azért nem helyes, mint ahogy a Jogi Albizottság sem fogadta el, mert bizonytalanságot és a jogi rendszerek különbözősége miatt sokszor komoly nézeteltéréseket, s ezáltal feszültséget teremthet. A magyar és az USA tervezet a "kár" definíciójának a megadása mellett volt. Mindkét javaslat az élet elvesztését és a testi sérülést, valamint a tulajdon elvesztését és károsodását mint fogalmi elemet felvette. A magyar tervezet bővebb volt annyiban, hogy "az egészség más károsodását" definíciójába belefogalmazta, amely az elkészült Egyezménybe is belekerült. /Magyar Tervezet I. cikk 1.pont/

Mind minden kártérítési felelősségi megoldásban, úgy itt is felmerül az erkölcsi kár, mint nem-anyagi kár kérdése. Nagyon érdekesen alakult ennek a jogintézménynek a sorsa. Mint Zsukov említette az 1964-es Tokyo-i memorandumában a különböző országok jogi rendszerei az erkölcsi kár kérdését más és más módon oldják meg.

A szocialista országokban, s így Magyarországon is, nem ismerik el az erkölcsi károkat. Ennek ellenére benyújtott egyezménytervezetünkben a II. cikk 2. pontjában azt ajánljuk, hogy az elmaradt hasznót, ami felől nem is volt különösebb vita és magától érthetődő, és az erkölcsi kárt meg kell téríteni olyan esetben, amikor azt az ilyen károkért felelős állam joga előírja. Miután a végleges Egyezményben nincs szó az erkölcsi kárról, így az nyilván kompromisszumként maradt ki, mivel ezzel a javaslattal úgy nézett volna ki a helyzet esetleges olyan károkozásnál, amely erkölcsi kárt is magában foglal, hogy történetesen szocialista ürhajó károkozása esetén a felelős állam jogából kifolyólag nem fizetnék ki az erkölcsi kárra vonatkozó igényeket, míg fordított helyzetben joggal volna igényelhető az azt elismerő felelős államtól. Ez így valóban elég egyoldalunak tűnik, továbbá nem is hátrányos, hogy az Egyezmény nem rendelkezik róla, mert csak bizonytalanságot, zürzavart és különféle jogrendszerek elvi alapjait érintő kilátástalan vitákat eredményezne.

Összegezve tehát megállapíthatjuk, amint azt már Mádl Ferenc is javasolta 1963-ban és ez lett a végleges megoldás is, hogy az ürobjektumok által okozott károkra vonatkozó kártérítési kötelezettség a polgári jogi értelemben vett teljes kárra - damnum emergens és lucrum cessans - terjed ki. /24/

B/ A nukleáris kár kérdése.

Szinte valamennyi szerző azon a véleményen volt, hogy a felelősségi Egyezményben rendezni kell a nukleáris kár problémáit is. Azálláspontokat illetően két csoport alakult ki a Jogi Albizottságban. A szocialista országok ragaszkodtak ahhoz, hogy a nukleáris kár ne képezze az Egyezmény tárgyát. A magyar tervezet I. cikke úgy rendel-

kezik, hogy ezen Egyezményt "nem fogják alkalmazni az űr-objektumok nukleáris reaktora által okozott nukleáris károokra." A magyar és szocialista képviselők e témakört egy külön egyezményben kívánják rendezni. Ezen álláspont helyessége egyből beigazolódik, ha arra gondolunk, hogy mennyire komplexebbé és további vitákra okotadóbbá vált volna az Egyezmény a nukleáris kár felvételével és hogy a szocialista országok által javasolt 1963-as bécsi Nukleáris Kárról szóló Egyezmény az űrtevékenységek viszonylatában alkalmazhatatlannak bizonyult. A belga és az USA tervezet a nukleáris kárról rendelkezik. Kétségtelenül felmerül egy olyan igény, hogy egy definíció megadásakor a teljességre kell törekedni a biztos és egyértelmű jogalkalmazás érdekében. Mégsem mondható hiányosnak ez a meghatározás, mert jelenleg a nukleáris energia, mint meghajtó erő még nem funkcionál. Ezzel szemben ellenérvként hozható fel, hogy a technika gyors fejlődése ezt a kijelentést és az egész Egyezményt tárgytalanná teheti. Ez valóban meggyőző válasz lehet, de legalább ilyen értékű az az igény, hogy ezt a kérdést rendkívüli különlegessége miatt egy önálló egyezményben kell rendezni. Ezt látszik alátámasztani az a jogi részletkérdés is, hogy ellentétet eredményezne az a körülmény, hogy a nukleáris kárért való felelősségről szóló egyezményekben kivétel nélkül elfogadott a felelősség összecszerű korlátozásának az elve, míg az űrkutatás terén folytatott tevékenységek vonatkozásában ez az elv nem érvényesül. A nyugati szerzők közül számos tanulmányozott irodalom ellenére csak Wilfred Jenks az, aki annak a nézetének ad kifejezést, hogy a nukleáris hajók üzembentartóinak felelősségéről szóló 1962-es brüsszeli Egyezmény legalább részben prototípusa lehetne az olyan egyezményeknek, amelyek nukleáris energiával ellátott repülőgépek és űrhajók viszonylatában rendelkeznek. /25/ Ami a végső megoldást illeti, elmondható, hogy a szocialista álláspont jutott érvényre.

C/ Az alkalmazható jog kérdése.

Az eljárási problémákkal együtt ez bizonyult a legvitatottabb pontnak. Az alkalmazandó jog kérdése minden olyan esetben felmerül, amikor egy károkozási tényállás nemzetközi elemet tartalmaz és nincs arra vonatkozóan megfelelő nemzetközi jogszabály. Ezzel kapcsolatosan két elv érvényesül, egyik a károkozás helye szerinti jogot, míg a másik a felelős állam jogát véli alkalmazhatónak. Az indiai tervezet nem érintette ezt a témát. Az amerikai majd az olasz javaslat is úgy rendelkezett, hogy a kártérítést a "nemzetközi jog alapelveivel összefüggésben" kell meghatározni, "igazságosan és méltányosan", az ügy egyedi természetének megfelelően. /IV. cikk/ A magyar és más szocialista országok küldöttei nem készültek fel egy ilyen megoldás elfogadására. A peres eljárásokkal kapcsolatosan kritizálták a nemzetközi jog bonyolultságát és bizonytalanságát. A magyar tervezet azt javasolta, hogy a felbocsátó, azaz a felelős állam jogát alkalmazzák. /II. cikk/ Hailbronner szerint ez a megoldás nem megfelelő, - s igazat is kell neki adnunk - mivel az az állam, amely az ürtevékenységekkel elkötelezte magát, egyoldalúan elrendelheti az általa okozott károk különleges szabályozását, s ezáltal korlátozná a felelősséget. /26/

A belga javaslat a lex loci delicti commissi elvet ajánlotta azzal, hogy azt a jogot tartja alkalmazandónak, ahol a káresemény bekövetkezett. /3. cikk/ A károsult szempontjából ez valóban több előnnyel jelentkezik, de nem alkalmazhatók a res omnium communis usus jellegű területeken bekövetkezett károk viszonylatában.

A New Delhi-i konzultációk után India tervezetének VI. cikkében kompromisszumot javasolt. Ezek szerint az

igénylő és a felelős állam az alkalmazandó jog tárgyában megegyezést köthet, ha ez nem történik meg, akkor a nemzetközi jog szerint járnak el, figyelembe véve az igénylő állam jogát és ahol ez helyén való, a felelős állam jogát is. Konfliktus esetén a nemzetközi jog fog érvényesülni. /27/ Sajnálatos módon a nyugati államok és Románia, a felelős államra való utalás miatt nem fogadták el ezt a kompromisszumot.

Ami a végleges megoldást illeti, azt csak helyeselhetjük és teljesen logikusnak is tűnik, miszerint az ürtevékenységek által okozott károkért való nemzetközi felelősséget éppen rendkívüli veszélyességéből kifolyólag is, a nemzetközi jog alkalmazásával kell megoldani. A kártérítési szabályokra nézve a nemzetközi jogban szokásjogi normák állnak rendelkezésünkre, ami ebben az esetben bizonyos problémákat von maga után. Ez abban mutatkozik meg, hogy a kártérítési szabályok viszonylatában nem alakultak ki egységes felfogásu, univerzális jellegű szokásjogi normák, márpedig a jelen univerzális jellegre igényt tartó Egyezmény ebben az esetben könnyen különféle kárigény érvényesítési nehézségekhez vezethetne. Ezzel együtt indokoltnak tartjuk az Egyezmény probléma megoldását, mert a nemzeti jogok ilyen vagy olyan módon történő alkalmazása nem biztosítaná minden esetben az azonos igazságszolgáltatást, különösen nem több felelős vagy több károsult állam esetében. Az aláírt Egyezmény XII. cikke így szól:

"A kártalanítást, amelynek fizetésére a felbocsátó állam az Egyezményben meghatározott kárért köteles, a nemzetközi jognak, valamint az igazságosság és méltányosság elveinek megfelelően kell meghatározni ..."

D/ Az Egyezmény alkalmazásának hatálya.

A több felmerülő kérdés közül csupán két problémával foglalkozunk.

a/ Területi hatály.

Ezzel kapcsolatosan szintén figyelemreméltó vita alakult ki. A 6. ülészakon egyes államok, nevezetesen Ausztria és USA olyan igénnyel állottak elő, hogy az egyszerűség és gyorsaság kedvéért egy korlátozott szerződést - limited agreement - hozzanak létre, amely csak a Föld felszínén bekövetkezett károkért való felelősség esetét szabályozta volna és erre nézve önálló tervezetnyújtottak be. /28/ Azonban az államok többsége helyesen azon az állásponton volt, hogy az Egyezmény területi hatályának, amint azt a magyar javaslat eredetileg is indítványozta I. cikk 1. pontjában, ki kell terjednie a világűrben, a légi térben vagy a Földön okozott károkra egyaránt.

b/ Személyi hatály.

Egy felelősségi egyezmény szempontjából ez a kérdés is alapvető jelentőséggel bír. A Jogi Albizottságban az az általánosan elfogadott nézet nyert elismerést, hogy az Egyezmény szerint felelőssé tehető állam állampolgáira nézve nem lehet alkalmazni annak rendelkezéseit. A belga tervezet túllépett ezen a körön, mert I. cikk a/ pontja értelmében kizárja a felbocsátó állam területén tartózkodó idegenek igényeit is. Ennek az álláspontnak a helytelenségét nem nehéz indokolni, amikor teljes mértékben igazat adva Sushma Maliknak megállapítjuk, hogy általában az állampolgár és az állam közötti kapcsolatokat a belső jog rendezi, viszont az idegenek védelmének a joga mindig is a nemzetközi jog elfogadott részterülete volt. Ennek

megfelelően nem volna helyes elfogadni a felbocsátó állam területén tartózkodó idegenek Egyezmény alóli mentességét. /29/

Ezzel kapcsolatosan az indiai javaslat tűnt a leghelyesebbnek, amelyet az Egyezmény is magáévá tett. Véleményük szerint az Egyezmény rendelkezései nem alkalmazhatók a felbocsátó állam állampolgáraitra és azokra a külföldi állampolgárokat, akik a felbocsátó állam meghívására a felbocsátási vagy tervezett visszatérési körzetben tartózkodnak. /30/ Ez a megoldás nagyon reálisnak tűnik és az Egyezmény VII. cikke is hasonlóan rendelkezik.

4. A felelősség alanyai.

A nukleáris kárért való felelősségi egyezmények általánosan elfogadott megoldási formája, hogy a felelősséget csakis egyszemélyre "csatornázzák", nevezetesen az üzemtartótartóra. Ennek a szigorúnak a magyarázata a fokozott veszéllyeljáró tevékenységekért való felelősség lényegében található. Természetszerűleg azonnal felvetődik a kérdés, hogy kit vagy mit nevezünk üzemtartónak. "A fokozott veszéllyel járó tevékenységért való felelősség azt terheli, aki ezt a tevékenységet állandó jelleggel folytatja..." /31/ Az ürtévékenységekkel kapcsolatosan az űrhajó üzemtartási minőségének megállapítása különleges problémákat vet fel. Korábban vitatott volt, de ma már tény és elfogadott, hogy üzemtartói minőségben nem csak az állami, hanem az űrkutatási tevékenységekkel elkötelezett nemzetközi szervezet is jelentkezhet. De arra is található példa, hogy adott államon belül magán társaság foglalkozzon ürtévékenységgel. Nevezetesen az Egyesült Államokban egy 1962-es törvény értelmében egy a világszerte információkat szolgáltató távközlő műhold rendszer irányítását

a Comsaco /Communication Satellite Corporation/ magán vállalatra. /32/ Nem vitás, hogy az ilyen szervek üzem-bentartói tevékenységeiért az állam nemzetközi jogilag teljes mértékben felelős.

A/ A felbocsátó állam meghatározása.

Ennek a kérdésnek az eldöntése a felelősség szempontjából szintén kiemelkedő jelentőséggel bír. Az 1963-as Jogi Elvek Nyilatkozata és az 1967-es Világűr Szerződés is foglalkozik a felbocsátó állam terminusával 8. pontjában, illetve VII. cikkében, mely utóbbi így rendelkezik:

"A szerződésben részes minden olyan állam, amely valamely objektumot a világűrbe, így a Holdra és más égitestekre felbocsát vagy felbocsáttat, és minden olyan részes állam, amelynek területéről vagy berendezéséről valamely objektumot felbocsátanak..." /33/

Az aláírt felelősség Egyezményt illetően bizonyos fókig meglepő, hogy ennél többet ott sem találhatunk, bár az alábbiakban észlelhető nehézségek miatt talán ez meg is érthető.

Amíg a felbocsátásban csak egy állam vesz részt, a tervek kidolgozásától az adott űrprogram teljes végrehajtásáig, addig különösebb nehézségek nem merülnek fel a "felbocsátó állam" meghatározásában. Erre mintegy példálódzó felsorolást adhatunk, miszerint azt tekinthetjük felbocsátó államnak:

a/ amely ténylegesen egyedül hajtja végre a felbocsátást

- b/ a felbocsátott objektum tulajdonosa
- c/ saját területét és berendezéseit használta
- d/ tényleges ellenőrzést gyakorolt az űrobjektum keringése és röppályája fölött. /34/

Ezek a feltételek adott esetben több állam között megosztást nyerhetnek és ilyenkor beszélhetünk közös vállalkozásról. Ma már többnyire tendenciának tekinthető az államok közötti ilyen irányú "munkamegosztás", különösen a kisebb gazdasági lehetőségekkel rendelkező államok viszonylatában mint a Szovjetunió és az USA.

Ami a javaslatokhoz illati, ott meglehetősen eltérő álláspontok alakultak ki, igaz, ezek nem annyira áthidalhatatlan és alapvető jellegűek. Valamennyi tervezet elismeri a felbocsátó állam felelősségét, abban is teljes nézetazonosság volt, hogy a "felbocsátás" kifejezés magában foglalja annak kísérletét is. Csak a magyar és az amerikai tervezetek alkalmazzák a "berendezés" kifejezést. A magyar javaslat használja egyedül az űrjármű vagy űrobjektum tulajdonosa vagy birtokosa fogalmat, míg az USA által előterjesztett egyezménytervezet az egyedüli, amely felvette az űrobjektum keringése és röppályája feletti ellenőrzés gyakorlás kritériumát. /magyar: VI. cikk; belga: 2. cikk; USA: I. cikk c./ pont/ Előfordultak bizonytalan kifejezések is, így például a magyar tervezet "közös vállalkozás" terminusa könnyen vitára adhat okot és túl széles a belgák "részvétel" szava is.

Az eddigiek alapján megállapíthatjuk, hogy rendkívül helyes az Egyezmény viszonylag "egyszerű" megoldása, mert e mögött az húzódik meg, hogy miután a felbocsátó állam vétkeességét nem vizsgálják, így a közös vállalkozásban való részvétel foka sem tart érdeklődésre számot, mert a fokozott veszéllyel járó tevékenységekért fennálló abszolút

felelősséget mindegyik államnak viselni kell, amelynél a részvétel bármely foka kimutatható. Szintén a károsultak érdekeit védi az a tény, hogy az Egyezmény alkotói a személyi hatály minél szélesebb körű kialakítására törekedtek, miszerint azért is előnyös a felbocsátó állam kifejezés fenti megoldása, mert ezáltal kizárják annak lehetőségét, hogy egy szerződő állam kivonja magát a felelősség alól azzal a kifogással, hogy jóllehet ők résztvettek az adott felbocsátásban, de a felelősség egy nem-szerződő felet terhel. Egy ilyen állapot előfordulása esetén a károsult a felelős állam belső jogához vagy a nemzetközi jog általános szabályaihoz fordulhatnak, ami a jelenlegi Egyezmény mellett kétségtelenül egy hátrányos helyzetet jelentene.

A felbocsátó állam meghatározásához szorosan kapcsolódik az ürobjektumok kötelező regisztrációjának a kérdése, amelyek jelentősége miatt az alábbiakban egy külön pontban fogunk tárgyalni.

B/ Nemzetközi szervezetek státuszának kérdése.

Talán a legnagyobb vitát ez a kérdés váltotta ki, ami többek között abból eredet, hogy a nemzetközi szervezetek jogi státuszát illetően régóta bizonyos elméleti különbségek vannak a szocialista és a polgári nemzetközi jogi irodalomban. Azon az ellentétes nézetten már túl vagyunk, hogy nem is olyan régi szocialista nemzetközi jogban nem ismerték el a nemzetközi szervezetek jogalanyiságát. A többségi szocialista álláspont az, hogy mivel "a nemzetközi jog nem tartalmaz olyan általános szabályt, amely a nemzetközi szervezetek feltétlen jogalanyiságát elismerné, de a szervezetek nemzetközi jogalanyisággal való felruházását sem tiltja, annak a kérdésnek a megválaszolása, vajon egy adott nemzetközi szervezet a nemzetközi jog alanyának tekinthető-e vagy sem, csak az illető nemzetközi szervezet

konkrét megvizsgálása alapján történhetik." /35/ Kétségtelen, hogy fokozatosan növekvőben van azon nemzetközi szervezetek száma, amelyek jelentőségüknél fogva jogalanyiságra tarthatnak igényt. Az egyik legközismertebb ürtevékenységeket folytató nemzetközi szervezet az ELDO alapító okmányában /20. cikk/ ezt olvashatjuk:

"A szervezetnek jogi személyisége lesz. Annak főként szerződéskötési képessége lesz, ingó és ingatlan vagyonokat megszerezhet és azzal szabadon rendelkezhet és jogi eljárásokat indíthat." /36/

Kétségtelen e rendelkezés tartalma, de ez csak az ELDO tagállamok vonatkozásában állhat fenn és amennyiben a szervezet más államokkal is jogalanyiságot igénylő jogi kapcsolatot kíván teremteni, úgy ezt meg kell egy bizonyos aktusnak előznie. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a nemzetközi szervezetek jogalanyisége nem függhet a nem tagállamok elismerésétől, az önmagában ténykérdés. Viszont az adott nemzetközi szervezet cselekvőképességét illetően szükséges a nem tagállamok elismerése, mert enélkül nemzetközi szerződéses kapcsolat nem rálizálható. Ezek szerint e nemzetközi jogi irodalomban is vitatott kérdésben úgy foglalnunk állást, hogy az államok elismeréséhez hasonlóan a nemzetközi szervezetek jogalanyiségének elismerése deklarativ hatályu, míg cselekvőképessége tekintetében az elismerés konstitutiv hatályu. /37/ A két nemzetközi jogalany elismerésének hasonló hatálya ellenére továbbra is érvényes az a tétel, hogy a nemzetközi szervezetek jogalanyisége származékos és korlátozott.

A Jogi Albizottságban szintén a státusz kérdése volt vitás és nem a felelősségé, hiszen az államok egyetértettek az 1963-as Jogi Elvek Deklarációjában, és az 1967-es Világűr Szerződésben foglaltakkal. Az egészen leszűkített

problémakör az volt, hogy hogyan alakulnak azoknak a tag-államoknak a jogaik és kötelezettségeik, amelyek nem részesei a felelősségi Egyezménynek, viszont az adott nemzetközi szervezet részvevője ennek a nagy jelentőségű nemzetközi szerződésnek.

A magyar tervezet álláspontját sok kritika érte, miszerint VI. és VII. cikkében a nemzetközi szervezetet részvevő államaival együttes és egyetemleges felelősséggel terheli, "anélkül, hogy jogot adományozna neki". /38/ Ezzel vitatkozni lehetne, mert a tervezetből nem derül ki, hogy Magyarország miként vélekedik a jogalanyiságról - ha csak nem a viták anyagát rögzítő ENSZ dokumentumokból, amelyek sajnos nem álltak rendelkezésünkre - jöllehet nyitva hagyott olyan alapvető kérdést, hogy hogyan alakul a felelősség abban az esetben, amikor a nemzetközi szervezet tagja nem részese az Egyezménynek, a szervezet viszont igen. Továbbá nem tárgyalta a nemzetközi szervezet Egyezményhez való csatlakozásának eszközét sem.

A belga javaslat 5. és 6. cikkében helytelen álláspontot képvisel, amelyet az általános nemzetközi jog nem ismer el, hivatkozva a Nemzetközi Biróság tanácsadó véleményére az ENSZ szolgálatában elszenvedett károk megtérítése ügyében /ICJ Rep. 1949. p. 174 and p. 179/ nevezetesen az Egyezményhez való csatlakozás kérdésében a nemzetközi szervezeteket ugyanarra az alapra helyezte, mint az államokat és általában ugyanazokat a jogokat és kötelezettségeket kívánja adni, ami érthető is, hiszen "a szervezet jog- és szerződésképesége sohasem lehet azonos az államéval, hanem mindig szűkebb annál. Az a szervezet, amelyre tagjai teljes jog- és szerződésképeségüket átruháznák: már nem minősülne nemzetközi szervezetnek, hanem

föderatív államnak...". /39/ A belga tervezetben a felelősségi kérdést illetően úgy rendelkeztek a 6. cikkben, hogy a szervezet tagállamainak mindegyike felelősséggel tartozik a teljes kárért, tekintet nélkül arra, hogy azok részesei az Egyezménynek vagy sem. Ezmegint nem helyes megoldás és nem is értettek vele egyet, mert a nemzetközi jog egyik általános szabálya szerint az államot és általában a jogalanyokat beleegyezésük nélkül nem lehet kötelezettségekkel terhelni. Továbbá igaza van Maliknak, hogy az Egyezményben nem részes államok nem tarthatják lehetségesnek azt, hogy az Egyezmény szerinti kötelezettségeket vállaltanak magukra ugyanazon az okból, amiért talán éppen kívül maradtak eme nemzetközi jogszabályból. /40/

Ebben a témakörben az Egyesült Államok tervezete tűnt a legpraktikusabbnak, amely megpróbálta áthidalni az államok és nemzetközi szervezetek státuszának a különbözőségeiből adódó nehézségeket. Ami az ürtevékenységeket folytató nemzetközi szervezetek Egyezményhez való csatlakozását illeti, azt a megoldást választották, hogy az adott organizáció az ENSZ Főtitkárának juttasson el egy nyilatkozatot, hogy elfogadja az Egyezmény valamennyi rendelkezését és abban az esetben azokat ugyanugy fogják alkalmazni a nemzetközi szervezetekre nézve is, mint az államok relációjában. /III. cikk 1. pont/ Az aláírt Egyezmény is hasonlóan rendelkezik azokkal a korrekтивumokkal, hogy nem nevezi meg, hogy hova kell eljuttatni a kijelentést, vagy egyáltalán el kell-e juttatni valahová vagy csak elég egy deklaráció hagyományos kommunikációs közzététele, továbbá mintegy előfeltételeként ennek a kijelentésnek, az Egyezmény megkívánja, hogy az adott szervezet tagállamainak többsége részese legyen a felelősségi Egyezménynek, illetőleg az 1967-es Világűr Szerződésnek. /XXII. cikk 1. pont/ Ami a felelősség

kérdését illeti, ott szintén az USA javaslat jutott érvényre, mely szerint a nemzetközi szervezetet elsődleges felelősség terheli, azaz tőle igényelhető először a kártérítés és sikertelenség esetén - Egyezményben 6 hónap - a vele együttesen és egyetemlegesen felelős azok a tag-államok tartoznak rekompenzációval, amelyek részesei az Egyezménynek. /USA jav. III. cikk 3. pont, Egyezmény XXII. cikk 3. pont a./ b./

E komoly nehézségeket okozó kérdés ilyen formán történő megoldása helyeselhető, mert Jerzy Sztucki szavaival élve: "gyakorlati okokból az tűnik tanácsosnak, hogy ezt a problémát inkább célszerűségi szempontok figyelembevételével oldják meg, mintsem abban a formában, amely magában foglal egy külön álláspontot arról az ellentétes problémáról, hogy vajon a nemzetközi szervezetek alanyai-e a nemzetközi jognak vagy sem - e státusz összes következményeivel." /41/

5. A felelősséget megalapozó magatartások jellege.

A/ A felelősség alapja.

Ez az a kérdés, amelynek megválaszolása nélkülözhetetlen bármely felelősségi rendszer megalkotásakor. Lényegi problémát jelent, mivel a felelősség alapja adja meg a választ arra, hogy milyen magatartásokra kell alapítani a felelősséget. Ezek szerint nem véletlen, hogy mind a Jogi Albizottságban, mind a nemzetközi világűrjogi irodalomban komoly figyelmet szenteltek a témának. Talán a legkorábbi felelősségi problémákkal kapcsolatos megállapításokat Vladimir Mandl tette 1932-ben. Azt javasolta, - amikor az ürrepülés tényleg illúzió volt - hogy az űrjárművek tulajdonosai és üzemeltetői feltétlen felelősséggel fognak tartozni valamennyi személyi sérülés és tulajdon

károsodás tekintetében, mégpedig korlátozás nélkül. Mandl még a harmadik fél /"utas"/ közreható magatartásáról is említést tesz, azzal a mai megoldástól való eltéréssel, hogy ő ilyen esetben az üzembentartó felelősségét vétkességi alapra helyezné és a teljes kártérítést korlátozná olyan mértékben, amennyire arra az igénylő fél okot adott./42/ Kezdetről fogva az volt a fő kérdés, hogy az ürobjektumok által okozott károkért való felelősség vétkességi alapon álló szubjektív vagy ettől független objektív felelősség legyen-e. A válasz kapcsolódik egy az alábbiakban tárgyalandó ponthoz, nevezetesen ahhoz, hogy a sérelem helyszíne milyen befolyással van a felelősség alapjára. Mint látni fogjuk - és itt előrebocsátva elmondjuk - a károkozás helye jelentős hatással van a felelősség jellegére. Már a 60-as évek legelején általánosan megegyeztek a vélemények abban, hogy a Föld felszínén harmadik félnek okozott károkért való felelősség a vétkességtől független objektív felelősség lesz, s amint említettük és az ürtevékenységek fokozott veszéllyel járó mivoltával indokoltuk, nem egyszerű tárgyi felelősségről van szó, hanem annak egy fokozottabb változatát, az abszolút felelősséget kell bevezetnünk. Hasonlóan alakul e kérdés a légi térben űrhajó által ütközés következtében repülésben levő légijárműben okozott károk tekintetében. Ezzel kapcsolatosan már nem voltak egyöntetű vélemények, de az Egyezmény a fenti megoldást tette magáévá. Abban az esetben, ha egy felbocsátó állam ürobjektuma másutt, mint a Föld felszínén egy másik állam ürobjektumában, illetve a fedélzetén levő személyzetben vagy javakban okoz összeütközés következtében kárt, akkor az előző állam csak akkor terhelhető felelősséggel, ha a vétkesség, mint szubjektív akarati elem kimutatható.

Tehát így alakul a felelősség alapja az Egyezményben, amit a Jogi Albizottság a különböző javaslatok és nézetek ellenére véleményünk szerint a realitásoknak megfelelően helyesen oldott meg. Külön értékelhető az Egyez-

ményben az, hogy a nukleáris energiáért való felelősség tárgyában megkötött egyezmények után tovább erősítette az abszolút felelősség nemzetközi jogba való recipiálását, ami kétségtelenül a károsultak hatékonyabb védelmét szolgálja.

B/ Felelősség közös vállalkozás esetén.

A felbocsátó állam meghatározásánál láthattuk, hogy milyen komoly nehézségeket jelent annak megállapítása, hogy mi az a tevékenység, amit már részvételnek nevezhetünk. Ez a probléma még nagyobb jelentőséget kap a közös vállalkozások felelősségét illetően. Az Egyezmény egy a belső jogokból ismert jogintézménnyel ismételten a károsultak érdekeit szem előtt tartva úgy oldotta meg ezt a kérdést, hogy az igénylő államnak ne kelljen a részvétel bizonytalan terminusából adódható kilátástalan vitába belebocsátkoznia, hanem azt a vállalkozásban részes felek egymásközt döntik el. Ebből már következtethető, hogy ez a jogintézmény az együttes és egyetemleges felelősség.

A Jogi Albizottságban megvitatásra került három egyezménytervezet egyaránt az együttes és egyetemleges felelősség alkalmazását rendelte el közös vállalkozás esetén okozott károkért. Ezek szerint az igénylő állam a közös felbocsátóknak minősülő államok bármelyikétől vagy valamennyiüktől követelheti teljes kárának megtérítését. Mint említettük, komoly problémát okozott a részvétel kérdése, úgyhogy, csak az Egyezmény elkészítésének legvégén egyeztek meg abban és jelentőségénél fogva külön pontban deklarálták, hogy

"Azt az államot, amelynek területéről vagy berende-

zéseiivel ürobjektumot bocsátottak fel, a közös felbocsátás részvevőjének kell tekinteni." /V. cikk 3. pont/

Nyitvamaradt a részvétel vonatkozásában az, hogy milven további teévkenységek minősithetők ugy, hogy az közös vállalkozásnak legyen tekinthető. Az Egyezmény nagyon helyesen nem vezette be az elsődlegesés másodlagos stb. felelőség elvét és az igénylő államnak nem kell bizonyítani a részvétel tényét sem, azt a közös felbocsátók a kár megtérítésének egymásközti febsztásánál eldönthetik maguk, hogy ki milyen fokban működött közre. Az Egyezmény külön hangsulyozza, hogy a közös felbocsátás részvevői énzügyi kötelezettségeik vonatkozásában, annak megosztási módjában megállapodásokat köthetnek. Ezek szerint igaza lett Gál Gyulának, aki szintén azon a véleményen volt, hogy a felelősségi Egyezménynek nem kell rendelkezni az együttesen és egyetemlegesen felelős államok közötti kártérítési megosztást, mert Ők azt enélkül is önállóan elrendezik. Mindezt egy korai példával is illusztrálta, nevezetesen, hogy az EIDO keretén belül az Egyesült Királyság és Ausztrália között egy ideiglenes megállapodás jött létre az utóbbi államban található felbocsátó állások használatával kapcsolatosan. /43/

Véleményünk szerint az Egyezmény rendelkezései ebben a vonatkozásban nem gátolják a közös-vállalkozások gyarapodását és a jelek szerint az ürtevékenységek ilyen módja komoly lendületet vett.

C/ Mentesség a felelősség alól.

A belső jogokban a fokozott veszéllyel járó tevékenységekért való felelősség alól a törvényben meghatározott esetekben mentesülni lehet. Hasonlóan a nemzetközi jogban is találkozhatunk ilyen megoldással. Példa lehet erre az 1960-as Párizsi Nukleáris Egyezmény, mely szerint ha az üzembentartó bizonyítani tudja, hogy a nukleáris baleset fegyveres konfliktusnak, invázióknak, polgárháborúnak, lázadásnak vagy kivételesen súlyos jellegű természeti katasztrófának tudható be, akkor mentesül a felelősség alól. Viszont az 1962-es Brüsszeli Egyezmény már nem rendelkezik a természeti katasztrófáról. /44/

A világűrjogi kárfelelősséggel kapcsolatosan a kimentés kérdésében sem alakult ki egységes álláspont. Abban teljes egyetértés uralkodott, hogy a károsult bizonyos közreható magatartása esetén egészben vagy részben a felelős állam mentesülhet a felelősség alól. A belga tervezet a "helytelen magatartás" - misconduct - /I. cikk c./ pont/, az amerikai "szándékos vagy hanyag tevékenység vagy mulasztás" /II. cikk 2. pont/; a magyar javaslat "szándékos tevékenység és nagyfoku gondatlanság"/III. cikk/ kifejezést alkalmazza, amelyek a látszólagos különbségek ellenére hasonló alap gondolatot tartalmaznak. Viszont igen komoly vita alakult ki amiatt, hogy a magyar tervezet a természeti katasztrófát kimentési okként felvette III. cikkébe. Ez valóban nem volt helyes álláspont, amit később képviselőink is beláttak és törölték a szövegből, mert igen méltánytalan lenne a kívülálló harmadik felekkel szemben természeti katasztrófára vagy akármilyen force majeure-re hivatkozni. Az igazi abszolút felelősség úgy valósul meg, ha a kimentési lehetőségeket a minimálisra szűkítjük. Az Egyezmény végülis csak a súlyos gondatlanság és a károkozási szándékkal elkövetett cselekményt

vagy mulasztást rendelte el kimentési okként. Ez egyébként helyes megoldás, mert újfent igazolja az Egyezmény károsult-központuságát.

Kezdetben csak a magyar, majd az indiai tervezet konkrétebb formában azt a véglegesen elfogadott rendelkezést javasolta, hogy amennyiben a kár a nemzetközi joggal, különösen az ENSZ Alapokmányával, valamint az 1967-es Világűr Szerződéssel ellentétes tevékenységből ered, semmiképpen sem mentesülhet a felbocsátó állam a felelősség alól. Kay Hailbronner szerint ez a megoldás "figyelemreméltó nehézségeket idézhet elő a jövőben. Ugyanis nem világos, hogy mely cselekmények nem férnek össze a nemzetközi joggal, különösen ha valaki megvizsgálja az 1967-es Világűr Szerződés 'békés célok' kifejezéséről folytatott vitát." /119/ Álláspontunk szerint ez az aggodalom fölösleges, mert az, hogy milyen magatartás ütközik a nemzetközi jogba, az a meglevő nemzetközi jogszabályok és általánosan elismert tartalmu elvek miatt konkrétak. A "békés céokról" folytatott valóban jogos vita nem hasonlít össze egy olyan tevékenységgel, mint például nukleáris fegyverek világűrbe való juttatása, vagy a világürből történő fegyveres intervenció.

Megállapíthatjuk, hogy a kimentés kérdését illetően az Egyezmény az abszolút felelősség elméletét a világűrtevékenységek helyes értelmezésével alkalmazta, fokozottan szem előtt tartva a károsultak hatékony védelmét.

D/ A felelősség korlátozásának kérdése.

Az abszolút felelősség elméletének egyik általánosan elfogadott tétele a kártérítés mértékének korlátozása. Ez bizonyos tekintetben érthető is, hiszen az abszolút

felelősséget általában olyan fokozott veszéllyel járó tevékenységek körében szokták alkalmazni, amely adott esetben óriási károkat okozhat és az azokért járó kártérítési összeget a veszélyes üzem működtetője nem tudná fedezni. A Jogi Albizottság vitái során szükségszerűen merült fel ez a probléma. Az amerikai tervezet volt az, amely következetesen kitartott a felelősség korlátozása mellett. /VIII. cikk./ Magyarország kezdetben szintén ezen az állásponton volt, mivel tervezetének II. cikk 1. pontjában a limitáció lehetőségéről beszélt, de 1967-ben törölték ezt a rendelkezést. Már a 60-as évek legelejétől megfigyelhetünk egy olyan jelenséget, miszerint bizonyos kivételektől eltekintve a szocialista országok világűrjogi szerzői a felelősség korlátozása ellen, a kapitalista országok szerzői pedig a kártérítési összeg maximalisa mellett vannak. Mind a Jogi Albizottság, mind a nemzetközi szakirodalomban azonos érveket sorolnak fel a korlátozás érdekében. Ezek az 1952-es Római Egyezmény, a 60-as évek nukleáris felelősségi egyezményei, az Egyesült Államok bilaterális szerződései, amelyet a "Savannah" elnevezésű nukleáris hajójuk vonatkozásában kötöttek meg. Az USA képviselője 500 millió dollárt javasolt maximális kártérítési összegnek. További érvként hozták fel többen is, hogy a teljes kárért való felelősség számos országot visszatartana az amugyis költséges ürvállalkozásoktól, mivel károkozás esetén csődbejuttató igényeket támaszthatnak a felbocsátó állam vagy nemzetközi szervezet ellen.

Többen felvetették, hogy egy speciális biztosítási rendszert kellene kialakítani, míg mások valamiféle nemzetközi pénzügyi alap létrehozását ajánlották, arra hivatkozva, hogy a világűr tevékenységeket az egész emberiség előnyére folytatják. Végül is az Egyezmény XII. cikke azt a megoldást választotta, hogy

"...a kártalanítás olyan helyzetbe hozza azt a természetes vagy jogi személyt, államot vagy nemzetközi szervezetet, amelyek érdekében az igényt előterjesztették, mintha a kár nem következett volna be."

6/ A károkozás területi problémái.

Már a felelősségi Egyezmény megalkotásának felmerülésekor többen felvetették a kérdést, hogy a kár bekövetkeztenek helyszíne fog-e valamilyen befolyással birni a felelősség alapjára. Következésképpen szükséges, hogy a károkozásokat valamilyen szempont szerint osztályozzuk. Ebben a dolgozatban, figyelembevée annak tematikáját, Saleh Tewfik Saleh és Gál Gyula felosztását alkalmazzuk, a kettőt mintegy ötvözve. Saleh a Föld felszínén harmadik félnek okozott károkért, az összeütközési károkért és a szennyeződési károkért való felelősséggel foglalkozik. /45/ Ez a felosztás egyrészt a károkozás színtere, másrészt a károkozás jellege alapján történt, mely megkülönböztetés viszont Gál Gyula nevéhez fűződik.

Mi a sérelem helyszínének a felelősségalapjára történő befolyását a következő vázlat alapján fogjuk tárgyalni:

A/ A Föld felszínén harmadik feleknek okozott károkért való felelősség.

B/ Az összeütközési károkért való felelősség

a/ heterogén kollízió

b/ homogén kollízió

C/ A szennyeződési károkért való felelősség.

A/ A Föld felszínén harmadik félnek okozott károk-
ért való felelősség:

Mind a korai világűrjogi irodalomban, mind a Jogi Albizottságban általánosan elfogadott volt, hogy a Föld felszínén harmadik félnek okozott károkért a felbocsátó államot a vétkességtől független tárgyi felelősség egy szigorubb foka, az abszolút felelősség fogja terhelni. McDougel, Lasswell és Vlasic közös munkájukban arra hivatkoznak, hogy az ürtevékenységek által a Föld felszínén okozott károkért való abszolút felelősség elfogadásának az egyik fő oka az "A tény, hogy tulajdonképpen áthághatatlan akadályt jelentene a kártszenvedetteknek ha arra köteleznénk őket, hogy bizonyítsák be az üzem-bentartó vétkességének ténylegességét." /46/ Az abszolút felelősség mind a belső, mind a nemzetközi jogban elfogadottá vált, természetesen csak bizonyos fokozott veszéllyel járó tevékenységek esetén. A Föld felszínére lezuhanó és ott kártokozó űrobjektumok esete leginkább az 1952-ben a "Föld felszínén harmadik félnek idegen repülőgép által okozott károk" tárgyában megkötött Római Egyezményben foglaltakhoz hasonlít mind jellegében, mind jogi megoldásban. A 60-as évek nukleáris felelősségi egyezményei az abszolút felelősség elméletének alkalmazását illetően szintén példaként szolgálhattak.

Összefoglalóként megállapíthatjuk, hogy egyrészt az űrhajózásnak a technika fejlődésével egyre fokozottabban veszélyes tevékenysége miatt, másrészt az ürtevékenységeken kívülálló hátrányos helyzete miatt, miszerint sem a technikai komplexitás, sem a beavatottság és ellenőrzési lehetőségek hiánya miatt nem volnának képesek hatékonyan védekezni, csakis egy jogi megoldás képzelhető el, nevezetesen az abszolút felelősség alkalmazása. Ami pedig az ürtevékenységeket folytató államokat

és nemzetközi szervezeteket illeti, a kárviselés ilyen módja a kockázatvállalás egyik formája.

B/ Az összeütközési károkért való felelősség.

Ez az a károkozási lehetőség, amely a Föld felszínén okozott károk után a legközvetlenebb veszéllyel járhat, jóllehet a jelenlegi forgalom mellett csak hibás pályairányítás vagy rádió-hullámok interferenciája következtében állhat elő. Az összeütközés helyét és jellegét tekintve előfordulhat a légtérben mind a homogén, mind heterogén formában, míg a világűrben csak homogén kollízió képzelhető el.

a. Heterogén kollízió.

Ez az összeütközési fajta az aerodinamikus meghajtási elven alapuló légijárművek és a rakéta meghajtású űrobjektumok között következhet be, kizárólag légi térben. Jóllehet a Jogi Albizottságban megegyezők voltak a vélemények ate tekintetben, hogy a repülésben levő légijárművekben űrobjektumok által okozott károkért a feltétlen felelősség elvét kell alkalmazni, a nemzetközi világűrjogi irodalomban számos neves szerző tollából más nézetek jelentek meg. Ezek a jogi viták többnyire a technikai tudományok fejlődésének bizonytalanságán alapulnak, mivel az eltérő vélemények abból a kérdésből indulnak ki, hogy vajon a ma már szuperszónikus, sokszor majdnem az űrhajók gyorsaságát is elérő repülőgépek vagy az űrobjektumok jelentenek-e nagyobb kockázatot. A nézetek egyik csoportja szerint az űrhajó előnyösebb helyzetben van mint a repülőgép, így az sokkal nagyobb veszélyt von maga után, következésképpen az egyenlőtlen helyzet miatt az abszolút felelősség elvét kell alkalmazni. /47/

Cooper, McDougel, Mádl/ A vélemények egy másik csoportja szerint a repülőgép van előnyösebb helyzetben, mivel az sokkal manőverképesebb /"highly manoeuvrable"/ és összeütközési veszély esetén nagyobb lehetőségei vannak a kollízió kikerülésére, mint a kötöttebb űrhajónak./48/ Véleményünk szerint, annak ellenére, hogy Goldie azért nevezi manőverképesebbnek a repülőgépet, mert az a közeledő veszélyről a Földről gyors figyelmeztetéseket kaphat, nem szabad a kártérítést bizonytalanná tenni azzal, hogy a nagy ügyességi és szerencseelemet tartalmazó manőverképességre alapítsuk a felelősség kérdését. Különösen nem várható el az ilyen manőverezési akció a sok ember életéért felelős óriási utasszállító gépek esetében. Goldie az 1929-es Varsói Egyezményt hozza fel analógiára alkalmas példaként, amely a légifuvarozás felelősségi jogát illetően a vélelmezett gondatlanság elvére alapszik, amely felelősségi forma sokkal szigorubb, mint a vétkeségi felelősség, de nem éri el a feltétlen felelősség szintjét. A gondatlanság vélelmének elve, amely az 1929-es Varsói Egyezményt hozza fel analógiára alkalmas példaként, amely a légifuvarozás felelősségi jogát illetően a vélelmezett gondatlanság elvére alapszik, amely felelősségi forma sokkal szigorubb, mint a vétkeségi felelősség, de nem éri el a feltétlen felelősség szintjét. A gondatlanság vélelmének elve, amely az 1929-es Varsói Egyezményben került be először nemzetközi szerződésbe az angol bíróságokon kialakult és továbbfejlesztett *res ipsa loquitur* elméletével megközelítően azonos. /49/ A *res ipsa loquitur* tulajdonképpen perjogi intézmény és ezáltal képez átmenetet a vétkeségi és feltétlen objektív felelősség között. Ezt úgy éri el, hogy mivel adott körülmények között a felperesnek szinte leküzdhetetlen nehézséget jelent a károkozó alperes vétkes magatartását bizonyítani, így ezért megfordítják a bizonyítási teher, vélelmezik az alperes

gondatlanságát és amennyiben nem sikerül neki ezt a vélelmét megdönteni, úgy felelősnek fogják minősíteni. Tehát a res ipsa loquitur "a gondatlanság bizonyításának egy speciálisan alkalmazott szabálya", amelyet ott alkalmaznak, ahol a károkozó körülmények lényegbevágóan és kizárólag az alperes vagy képviselőjének ellenőrzése vagy igazgatása alatt vannak. /50/ Ez utóbbi megállapítás tökéletesen megfelel az ürtevékenységekre is.

Az elkészült Egyezmény azt a helyes és nem komplikált megoldást választotta II. cikkében, hogy:

"A felbocsátó állam teljes mértékben felelős, hogy kártalanítást fizessen azokért a károkért, amelyeket az űrobjektum...repülésben levő légi járműben okozott."

b/ Homogén kollízió.

Ez az összeütközési fajta a világűrbe felbocsátott űrszerkezetek között jöhet létre úgy a légi térben, mint a világűrben. Amennyiben két vagy több űrobjektum összeütközése homogén kollízió, úgy két vagy több repülőgép interferenciája is ilyen formán minősíthető, következésképpen analógiát alkalmazhatunk. 1961-ben Párizsban az ICAO Jogi Albizottsága egyezménytervezetet készített el a repülőgépek összeütközése által okozott károkért való felelősség tárgyában. Ez a tervezet azt javasolja, hogy a felelősségnek kettős alapja legyen. Egyrészt az üzem-bentartók között, másrészt az üzem-bentartók és utasai viszonylatában kell vizsgálni a felelősség alapjának a kérdését. Az előbbi esetben vétkességi, az utóbbi reláció-jában az objektív alapú felelősség érvényesül.

A világűrjogi megoldás csaknem teljesen azonos lett azzal az eltéréssel, hogy itt tisztán a vétkességi alapon

álló szubjektív felelősség érvényesül, nem kell alkalmazni a gondatlanság vélelmének szigorubb eszközét, mert erre nincs is szükség, hiszen egyenlőre utazó közönség úrhajókon nem közlekedik és belátható időn belül erre nem is fog sor kerülni. A vétkes felelősség alkalmazása egyértelmű, hiszen azonos helyzetben levő ürvállalkozókról van szó, akik ismerik a kockázat nagyságát, s ilyenformán az abszolút felelősség elve itt nem alkalmazható ellentmondás nélkül.

Érdekes, hogy az amerikai tervezet általánosan az abszolút felelősség koncepcióját rendeli alkalmazni, holott olyan neves szaktekintélyek, mint Cooper és Jenks is a magyar tervezet álláspontját tartották elfogadhatónak. Az USA egyezménytervezetének III. cikk 2. pontja kimondja, hogy "ha felbocsátott objektumok a világűrben összeütköznek, nem lesz felelősség a nyilvántartó államok vagy a nemzetközi szervezetek között.."

A magyar megközelítés tünt a legkedvezőbbnek, ezt tette magáévá az Egyezmény is. A felelősség homogén kollízió esetén minden tekintetben vétkességi alapon áll. /Egyezmény III. cikk./ Amennyiben többek közös károkozása következik be harmadik állam ürobjektumában, úgy a károkozók vétkességük arányában fognak felelni, ha ezt a mértéket nem lehet meghatározni, úgy a kártalanítás terhe egyenlő mértékben fog megoszlanı közöttük. /Egyezmény IV. cikk. 1/b. és 2. pont./ Figyelemreméltó volt Mádl Ferenc elgondolása, miszerint ő súlyos gondatlanság esetén bizonyítási nehézségek miatt kármegosztást javasol. /51/ Ez a megoldás tulajdonképpen belefér az Egyezmény fentebb ismertetett rendelkezésébe, hogy amennyiben nem tudják meghatározni a közrehatás mértékét, úgy kármegosztást alkalmaznak.

Ami a területnek és a károkozás nemének a felelősség alapjára történő befolyását illeti, a különböző irodalmi és gyakorlati nézetek kialakulása ellenére, véleményünk szerint az Egyezmény a leghelyesebb megoldást képviseli, amely elsősorban a kívülálló harmadik felek minél hatékonyabb védelmét látszik megvalósítani.

C/ A szennyeződési károkért való felelősség.

A fentiekben tárgyalt károkozási helyzetek közvetlen az űrobjektumok működése következtében álltak elő. A szennyeződési károk, mint igazi közvetett károkként fognak jelentkezni, amelyek az űrtevékenységek másodlagos termékei. A veszély fennállását idejében felisérték és ennek érdekében két bizottságot is létrehoztak, amelyek egyhanguan sürgetik egy speciális egyezmény létrehozását. A Tudományos Egyesületek Nemzetközi Tanácsának /ICSU/ az Űrkutatási Bizottsága 1958-ban létrehozta a "CETEX" rövidítésű bizottságát, /Committee on Contamination by Extra - Ferrestrial Exploration/ amely az Űrkutatás által okozott fertőzés kérdését tanulmányozza. /52/ Az Űrkutatás káros hatásaival foglalkozik egy másik nemzetközi konzultatív szerv is, az 1958-ban létesített Űrkutatási Bizottság /COSPAR/ mellett működő Consultatív Group on Potentially Harmfull Effects of Space Experiments. /53/ 1964-ben a sokat idézett COSPAR jelentés, amelyet az ENSZ Világűr Bizottságának tett, arról számol be, hogy a felbocsátott űrobjektumok hordozórakétái különösebben nem szennyezik a sztratoszférát és az ilyen kibocsátott anyagok nem kerülnek vissza a Föld alacsonyabb légrétegeibe. A Konzultatív Csoport jelentése viszont többek között nem foglalkozott olyan jelentős kérdésekkel, mint

- a nukleáris energiaforrásokkal ellátott űrszerkezetek által okozott környezet szennyeződési problémák, és

- a teljesen megsemmisült rakéták és műbolygók roncsai por és egyéb hulladékok milyen hatással jár a Föld közvetlen környezetére nézve. /54/

A "back-contamination" mellett ez a két szennyeződési forrás okozza a legkomolyabb biológiai, kémiai, radiációs és jogi problémákat, bár hasonló veszéllyel járnak az időjárás módosításával való űrmeteorológiai kísérletek is, amelyek vegyi szennyeződést idézhetnek elő.

Az un. "back contamination" kérdése az ürtevékenységek által okozott szennyeződési károk tekintetében az egyik legelsőbb és legveszélyesebb probléma. A világűrbe felbocsátott űrobjektumokat fertőtleníteni szokták abból a célból, hogy ezáltal elkerüljék, hogy földi mikroorganizmusok kerüljenek a kozmikus térségbe. Ennek többek között az a magyarázata, hogy ellenkező esetben a világűrről esetleg hamis képet kapnánk, mivel a parányi élőszervezetek más környezetbeni tulajdonságait még nem ismerik. Hasonló okból történnék a "back contamination" preventív intézkedései is, hiszen egy ismeretlen kórokozó behurcolása világméretű katasztrófához vezethetne. A visszatérési szennyezés meghatározását Phillips a következőképpen adja meg: "a földi bioszféra beszennyezése olyan élőszervezetekkel, vagy anyagokkal, amelyek a világűrből származnak és potenciálisan káros földi tevékenységekre képesek." /54/ Az Egyesült Államokban 1967-ben létrehoztak egy olyan szervezetet, amely a "back contamination" problémáival, többek között a kérdés jogi oldalaival is foglalkozik: - Interagency Committee on Back Contamination. /55/

Ami a pozitív világűrjogot illeti, nem sok konkrétum található az ürtevékenységek által okozott szennyeződésekkel kapcsolatosan. Az 1963-as részleges atomcsend

egyezmény kötelezi az aláíró államokat, hogy a világűrben atomkísérleteket ne folytassanak. Az 1967-es Világűr Szerződés IX. cikke felhívja a Szerződésben részes államokat, hogy a világűr a Hold és más égitestek kutatását úgy végezzék, hogy ezáltal elkerüljék azok beszennyezését, továbbá tegyenek megelőző intézkedéseket ártalmas, Földön kívüli anyagok behozatala ellen. Amennyiben valamely állam úgy véli, hogy előkészületben levő ürtevékenysége káros következménnyel járhat, úgy megfelelő nemzetközi konzultációt kell kezdenie.

Az ürtevékenységek által okozott szennyeződési károkért való felelősség kétségtelenül csakis abszolút felelősség lehet, aminek oka az abban rejlő nagyfokú veszélyesség. Ezen az állásponton van Sand és Saleh is, akik ezzel a kérdéssel foglalkoztak. Az Egyezményből nem tűnik ki, hogy az az olyan közvetett károkért való felelősség eseteit is szabályozná, mint például szennyeződés vagy az űrmeteorológiai kísérletek következtében előállott károkért bejelentett igények. Az Egyezmény az űrobjektumok által okozott károkért való felelősség tárgyában jött létre és nem vitás, hogy egy időjárás módosítás következtében előállott vízőzönszerű esőzés következtében jelentkező károk nem tekinthetők közvetlenül űrobjektum által okozottnak. Vannak olyan tudományos dolgozatok, amelyek az ürtevékenységek által okozott károkért való felelősség címet viselik, annak ellenére, hogy foglalkoznának az emögött rejlő sokkal szélesebb kártípusokkal. Peter Sand azt mondja, hogy a kiterjesztő értelmezést kell alkalmaznunk ahhoz, hogy az Egyezmény alapján a szennyeződési és további közvetett károk miatt bejelentett igényeknek helytadjunk. /56/ Kétségtelen, ha az Egyezmény "kár" definícióját megvizsgáljuk,

akkor a közvetett károkat előidéző ürtevékenységek ugyanúgy eredményezheti élet elvesztését, testi sérülést és az egészség más károsodását, valamint tulajdonnak elvesztését és megrongálódását. Ebben az esetben viszont felmerült a nukleáris kár kérdése is, mert kiterjesztő-értelmezés esetén az abból eredő igények is elrendezhetők lennének az Egyezmény alapján. Amint már a fentiekben kifejtettük, véleményünk szerint az ürtevékenységekből eredő nukleáris károkért való felelősség problémáját, annak komplexitása és specialitása miatt egy külön egyezményben kell szabályozni. Meggyőződésünk, hogy ez az Egyezmény nem arra készült, hogy akár a kiterjesztő értelmezés alkalmazásával is, a közvetett károkért való felelősséget is szabályozza. Nem vitás, hogy az előbbiekben ismertetett érvek alapján belema-gyarázható az Egyezménybe az is, hogy a közvetett károk kérdését is rendezik. De ilyenformán akár nem is volt szükség az Egyezményre, mert gyakorlati példák adódnak arra, - éppen a szennyeződési károkért való felelősség köréből /USA-Japán/ - hogy egyezmény megléte nélkül, a nemzetközi jog általános elvei alapján rendeztek el komoly kártérítési igényeket.

Összefoglalóként megállapíthatjuk, hogy mind a szennyeződési, mind az űrmeteorológiai és a hasonló közvetett károkért való felelősség bonyolult, szerteágazó kérdéseit külön egyezményben vagy egyezményekben kell szabályozni.

7. A regisztráció szükségessége.

Az űrobjektumok lajstromozásának kérdése a világűrjog kialakulásának kezdetétől felszínen levő probléma, amely szorosan kapcsolódik a felelősség kérdéséhez. Ez a kapcsolat nyilvánvaló, hiszen felelőssé csak a felbocsátásban résztvevő államot vagy államokat tehetjük és

ennek megállapítása csak az azonosítás útján történhet. Következésképpen olyan azonosítási jelekre van szükség, amelyekből egyértelműen és gyorsan megállapítható, hogy ki tehető felelőssé. Ez egy módszerrel oldható meg, ha az űrhajózásban is bevezetik a tengerjogban és a légi jogban már alkalmazott kötelező regisztrációt.

A következtetés csakis egy lehet, hogy az eddig megalkotott három világűrjogi egyezmény után, éppen az űrtevékenységek fokozott aktivizálódása miatt és mert e kérdés megnyugtató megoldása az űrkutatás szinte valamennyi területére ki fog hatni, halaszthatatlanul szükséges egy önálló, az űrobjektumok nyilvántartásáról szóló egyezmény létrehozása. Ennek az egyezménynek többek között elsősorban azt kell rendeznie, hogy az aláíróknak nemzetközi jogi kötelessége a lajstromozás. Ezen túl alapvető feladata az, hogy ha kell, taxative sorolja fel, hogy milyen adatokat kell bejelenteni. Az eddigiek és Mádl Ferenc javaslatai alapján /162/ a következőket tudnánk ajánlani:

- a/ a felbocsátás dátuma
- b/ a felbocsátás célja
- c/ a sorozat neve és száma
- d/ az űrobjektum műszaki leírása /mentés esetén birhat jelentőséggel/
- e/ rádióhullámainak és azonosítási jeleinek feltüntetése
- f/ a keringés /perigeum, apogeum/ és felbocsátás bizonyos adatai
- g/ a várható keringési időtartam, amely a világűr telítettségének figyelemmel kísérése és a frekvencia igények számbavétele szempontjából bir jelentőséggel.

A Világűr Bizottság Jogi Albizottsága az ENSZ Közgyűlésének legutóbbi ülásszakán terjesztette elő az ürobjektumok regisztrációjáról szóló egyezménytervezetet megvitatás és elfogadás céljából, hogy azután azt aláírásra megnyithassák.

8. A felelősségi igény érvényesítése.

Minden felelősségi egyezménynek döntő jelentőségű része a felelősségi igény érvényesítését szabályozó cikkek, hiszen ezen keresztül lehet realizálni az adott nemzetközi szerződésben megállapított elveket. E kérdést illetően el kell határolnunk egymástól az igények bejelentését és az esetlegesen abból keletkező viták elrendezését, illetve azok eljárási szabályait. Az előzőek vonatkozásában különösebb eltérés nem mutatkozott a három egyezménytervezetben. Egyaránt megegyeztek abban, hogy a kártalanítási igényt diplomáciai úton kell benyújtani a felbocsátó államhoz. Ami a kár bekövetkezésétől az igény bejelentéséig rendelkezésre álló időt illeti, ott különbség volt a javaslatok között, de ez nem volt megoldhatatlan probléma, s végül a magyar és USA tervezetek által indítványozott 1 évet fogadták el. Mivel az ürobjektumok által okozott károkért való felelősség nemzetközi, ezért az Egyezmény szerint az igény érvényesítésének nem előfeltétele a belső jogorvoslati lehetőségek kimerítése.

A komoly nézeteltérések a viták elrendezésének a kérdésénél merültek fel. Bizonyos különbségekkel abban mindhárom javaslat egyetértett, hogy a diplomáciai úton történő igények sikertelen kielégítése esetén választott bírósági eljárást alkalmaznak. Az Egyesült Államok terveze volt az, amely ebbe az eljárási folyamatba a Nemzetközi

Biróságot is belevonta. X. cikkükben azt indítványozták, hogy a bizottság elnökét és ha a felelős állam három hónapon belül nem nevezi meg részvevő tagját, akkor ezeket a Nemzetközi Biróság fogja kijelölni. Miután a Nemzetközi Biróság jurisdictióját ma még az államok jelentős része nem fogadja el, így ez az ajánlás eleve kudarcra volt ítélve. Nyilvánvaló, hogy kompromisszumra kellett törekedni. A magyar tervezet is választott birói bizottságról rendelkezik, amelyet a két állam paritásos alapon állítana fel. /XI. cikk/ Ez a megoldás messzemenően figyelembe veszi azt a szemléletet, hogy az államok szuverenitását érintő ügyekben harmadik felek nem avatkoznak bele. A vitát elrendező tárgyaló bizottság tekintetében olyannyira a magyar javaslat jutott érvényre, hogy nemis választott bíróságnak, hanem Kárigény-rendező Bizottságnak nevezik azt.

Mély ellentét volt a belga és USA, illetve a magyar javaslatok között tekintetben is, hogy a Bizottság döntése végleges és kötelező lesz-e. Az előző két javaslat a végleges és kötelező döntés mellett foglalt állást, míg a magyar tervezet az államok szabad akaratára bízta ennek is az eldöntését. Az Egyezmény nem hagyta, hogy a felek ennyire szabadon döntsének ebben a kérdésben is és ez bizonyos fókig érthető is, hiszen esetleg könnyen végeláthatatlan vita alakulna ki közöttük. Mégis a XIX. cikkely megoldása nem sokban tér el a magyar javaslattól.

"A Bizottság döntése végleges és kötelező, ha a Felek így állapodtak meg; egyébként a Bizottság végleges és ajánlásjellegű határozatot hoz."

B E F E J E Z É S

A Világűr Bizottság Jogi Albizottsága az ürobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősség

tárgyában kielégítő munkát végzett. Tisztázta a szükségszerűen felmerülő nézeteltéréseket és a vitákból rendszerint a legmegfelelőbb álláspont jutott érvényre. Az Egyezmény számos vonatkozásban újszerű megoldásokat hozott a nemzetközi jog elméletébe és gyakorlatába. Tul. azon a kiemelkedő jelentőségű tényen, hogy az egységes álláspont kialakítása szempontjából egy nehezen megközelíthető témában, az államok kárfelölőssége terén szerződéses szabályozást hoztak létre; bevezették a nemzetközi jogba a mindezideig legszigorubb felelősségi alakzatot, a nemzetközi választott bíraskodás új formáját és a nemzetközi kormányközi szervezeteknek a nemzetközi egyezményekhez történő csatlakozásuk ezideig nem ismert módját.

A Jogi Albizottságnak ezek után az a feladata, hogy a megkezdett utón továbbhaladva törekedjék a világűrjog rendszerének minél tökéletesebb kialakítására, amelyet további multilaterális egyezményekkel érhet el. Ahhoz, hogy a világűrjogot ténylegesen a nemzetközi jog, mint külső jogi normarendszer /58/ önálló jogágának tekinthessük, szükséges a világűrtevékenységek minden területére kiterjedő szabályozás, mert a jelenlegi jogszabályanyag nem elégséges, azok éppen csak a legsürgetőbb kérdéseket rendezik és ennek következménye, hogy nincs megfelelő jogági struktúra, amely nélkül nincs önálló jogág. Amennyiben a sajátos jogági struktúra kialakul, a joganyag rendezetté válik és elkülönült jogdogmatikáról beszélhetünk, akkor majd nyilvánvaló lesz, hogy a világűrjog a már akkorra differenciálódott nemzetközi jog, mint az egységes jogrendszeren belüli elkülönült nemzetközi jogi normarendszer önálló jogága lesz.

A világűrjogi viszonyok megnyugtató rendezése elengedhetetlenül szükséges a nemzetközi béke és biztonság fenntartása szempontjából.

J E G Y Z E T E K

- 1./ C.W. Jenks: "The Scope and Nature of Ultrahazardous Liability in International Law"
117 Recueil des Cours 1966 pp.105-106
- 2./ Kay Hailbronner: "Liability for Damage Caused by Spacecraft. Proposal of Belgium, USA, Hungary, India and Italy"
Zeitschrift für Ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht
1970. pp. 125-126
- 3./ Saleh Tewfik Saleh: "The Liability for Damage Caused by Space Activities" - Thèse LIM,
McGill University Montreal 1967.
p.15
- 4./ Bin Cheng: "Liability for Spacecraft"
Current Legal Problems 1970. p.217
- 5./ Gyula Gál: "Space Law" - Akadémiai Könyvkiadó 1969
p.229
- 6./ Gál Gyula: Világűrjog - KJK. 1964. 48.old.
- 7./ Bokorné Szegő Hanna: A szokásjog helye a mai nemzetközi jogban
Állam- és Jogtudomány 1971/4
627-670.old.
- 8./ Bokorné: i.m.: 634-640.old.
- 9./ Bokorné: i.m.: 639.old.
- 10./ Cheng: i.m.: pp.217-218

- 11./ Belga jav.: UN Doc.A/AC. 105/C. 2/L 7 Rev 2 - Saleh:
i.m.:pp.166-170
US. jav.: UN Doc.A/AC. 105/C. 2/L 8 Rev 3 - Saleh:
i.m.:pp.171-177
Magyar jav.: UN Doc.A/AC. 105/C. 2/L 10 Rev 1 - Saleh:
i.m.:pp.178-182
- 12./ Hailbronner: i.m.: p.128
- 13./ Cheng: i.m.: pp.217-218 lábj. 8. és 17.
- 14./ Robert Crane: "Soviet Attitude toward International
Space Law"
American Journal of International Law
1962.
- 15./ G.P.Zsukov: "Memorandum on Liability for Damage Caused
by Objects Launched into Outer Space"
ILA Report 1964. p.756
- 16./ Saleh: i.m.: p.9
- 17./ L.F.E.Goldie: "Liability for Damage and the Progressive
Development of International Law"
International and Comparative Law
Quarterly 1965. p.1193 lábj.7.
- 18./ Goldie: i.m.: pp.1262-1264 lábj.244.
- 19./ H.C.Dow: "Legal Liability Resulting from Space Activities" - California Western International
Law Journal 1970. p.1
- 20./ Goldie: i.m.: pp.1262-1264

- 21./ Mádl Ferenc: A kozmikus térség meghódítása és az anyagi felelősség egyes kérdései
Jogtudományi Közlöny 1963. 203.old.
- 22./ Mádl: i.m.: 203-204.old.
- 23./ Paul Dembling: "A Liability Convention: Next Step
in the Legal Regime for Outer Space
Activities"
in: "New Frontiers in Space Law"
ed. by E. McWhinney and M.A. Bradley
Leyden, Sijthoff 1969. p.97
- 24./ Mádl: i.m. 204.old.
- 25./ Jenks: i.m.: p.143
- 26./ Hailbronner: i.m.: p.139
- 27./ Cheng: i.m.: p.231
- 28./ Cheng: i.m.: pp.228-229
- 29./ Sushma Malik: "Liability for Damage Caused by Space
Activities" - Indian Journal of Inter-
national Law 1966.Vol.6.No.3. p.358
- 30./ Hailbronner: i.m. p.137
- 31./ Világhy-Eörsi: Magyar polgári jog I. kötet
Bp. 1965. 575.old.
- 32./ Zsukov: i.m.: p.758
- 33./ Szerződés az államok tevékenységét szabályozó elvekről
a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a
Holdat és más égitesteket - 1967. évi 41. tvr.

- 34./ Malik: i.m.: p.348
- 35./ Haraszti-Herczegh-Nagy: Nemzetközi jog
Egységes jegyzet Bp.1971.13.old.
- 36./ Gyula Gál: "Space Law" p.239
- 37./ Ellentétes állásponton van Valki László: A nemzetközi szervezetek jogalanyisága és szerződéskötési joga - Jogtudományi Közlöny
1968/5 229.old.
- 38./ Saleh: i.m.: p.6.
- 39./ Valki: i.m.: 232.old.
- 40./ Malik: i.m.: p.355
- 41./ Gyula Gál: i.m.: p.238 - J.Sztucki: "Remarks on the International Status of International Organizations"
Paper to the Tenth Coll.
1967. p.9
- 42./ Dow: i.m.: p.3 - Vladimir Mandl: "Das Weltraumrecht: Ein Problem der Raumfahrt" - Berlin, Mannheim J.Bensheimer 1932.
- 43./ Gyula Gál: i.m.: pp.234-235
- 44./ Hailbronner: i.m.: p.133
- 45./ Saleh: i.m.: pp.116-120
- 46./ Malik: i.m.: p.358 - McDougel, Laswell and Vlasic: "Law and Public Order in Outer Space" p.615

- 47./ Saleh: i.m.: p.140
- 48./ Goldie: i.m.: p.1256
Jenks: i.m.: pp.152-153
- 49./ Goldie: i.m.: pp.1255-1256
- 50./ Malik: i.m.: p.340
- 51./ Mádl: i.m.: 204.old.
- 52./ Gál Gyula: Világűrjog 235.old.
- 53./ Peter Sand: "Space Programmes and International Environment Protection"
International and Comparative Law Quarterly 1972. Vol.21. p.47
- 54./ Sand: i.m.: p.49 - Phillips: "Back Contamination" -
Environmental Biology and Medicine
1971.pp.121-160
- 55./ Sand: i.m.: p.50
- 56./ Sand: i.m.: p.57
- 57./ Mádl: i.m.: 203-204.old.
- 58./ lásd erről bővebben - Nagy Károly: A nemzetközi jog
jogrendszerbeli helyének és tagozódásának néhány kérdése a
jog általános fogalmának tükrében - Jogtudományi Közlöny
1972/1-2 39-49.old.